

ÆLDRE TIL NYTTE ELLER BELASTNING

Håkan Jönson

Artiklen behandler de svenske pensionistorganisationers tilbøjelighed til at beskrive de ældre som en samfundsøkonomisk »risikogrube«. Organisationernes ældrebilleder sættes ind i en samfundsmæssig kontekst, der viser at holdningerne til ældre direkte afspejler omgivelsernes.

Håkan Jönson er ph.d. i socialt arbejde, socionom og forsker ved Socialhøjskolen i Lund, Sverige. Hans afhandling behandler de svenske pensionistorganisationers beskrivelse af ældre og gamle. For tiden studerer han vold, forbrydelse, overgreb og frygt som problem for ældre mennesker.

Gerontologi og samfund 2001; 17; 4: 76–79

Hvad indebærer det at være pensionist? Hvordan bliver man gammel på den rigtige måde? I afhandlingen »Den moderne alderdom«¹ har jeg undersøgt, hvordan de to største, svenske pensionistorganisationer har beskrevet ældre mennesker og deres situation i samfundet fra krigsårene i begyndelsen af 1940'erne, gennem 1950'erne og 1960'ernes opgangsår, til 1990'ernes økonomiske krise hvor der sættes spørgsmålstegn ved velfærdsstatens effektivitet og legitimitet.

I artiklen diskuteres pensionistorganisationernes tilbøjelighed til at beskrive de ældre som en *samfundsøkonomisk »risikogrube«*, vekslende mellem et nytte- og et belastningsperspektiv. Spørgsmålet om nytte knyttes dog konstant an til de ældres belastning af samfundet. I lighed med personer fra *statsmagt og videnskab*, har de svenske pensionistorganisationer siden 1950'erne givet de ældre mulighed for enten at være *passive, isoleret fra samfundet og omsorgsbyrde* eller at være *aktive, indgår i fællesskabet og vise samfundsnyttig adfærd*.

Det er let at se, hvordan denne fokusering kan blive problematisk for organisationer, som skal samle ældre mennesker. Indebærer kategoriseringen ikke, at der sættes spørgsmålstegn ved de »virksomme« pensionisters ret til at gøre, hvad de vil i deres alderdom? Hvilket budskab sendes der til alle

de skrøbelige og omsorgsafhængige medlemmer? Sker der ikke det, at hele alderdommen bliver defineret som et helbreds-mæssigt spørgsmål?

I artiklen påviser jeg de begivenheder, som bidrog til etablering af temaet om nytte versus belastning, og jeg diskuterer temaets fastholdelse i de svenske pensionistorganisationer. Frem for alt fokuseres der i artiklen på, hvilken betydning temaet har haft for pensionistorganisationerne selv i bestemte tidsperioder, i deres kontinuerlige forsøg på at opvurdere ældre menneskers image og legitimerer egen virksomhed.

SVENSKES PENSIONISTORGANISATIONER

Der findes i dag fem store pensionistorganisationer i Sverige. To af disse – *Sveriges Pensionistförbund (SPF)* og *Pensionärernas Riksorganisation (PRO)* – har været generelt ældrepolitisk orienteret, mens de øvrige anses for at varetage særskilte gruppers interesser. SPF og PRO har hver især gjort krav på at samle alle Sveriges pensionister og har således stået i et indbyrdes konkurrenceforhold. Forhandlinger om at gå sammen har vekslet med gensidige anklager om at fungere som partipolitisk dækorganisation. Siden slutningen af 1970'erne har organisationerne mere og mere accepteret hinanden og samarbejder efterhånden i fælles forhandlinger og diskussioner med statsmagten. For at kvalificere sig til at deltage i disse forhandlinger har samtlige fem svenske pensionistorganisationer i de seneste år åbnet for alle pensionister.

SVERIGES PENSIONISTFORBUND

SPF blev grundlagt i 1939 i protest mod, at den socialdemokratiske regering ikke indfriede et valgløfte om højere pensioner. Organisationen var i de første 15 år politisk radikal. Flere af de ledende medlemmer havde en baggrund inden for kommunistiske og syndikalistiske organisationer. I de første 30 år havde SPF sandsynligvis aldrig mere end 10.000 medlemmer.

Efter at SPF i slutningen af 1950'erne gik i opløsning på grund af indre stridigheder, førte organisationen en tilbagetrukket tilværelse, indtil man i 1969 indgik en aftale om organisatorisk samarbejde med Studieförbundet Vuxenskolan. Derefter begyndte forbundet at vokse kraftigt. Organisationen

samler i dag 210.000 pensionister og anses nu for at have et borgerligt præg.

PENSIONÄRERNAS RIKSORGANISATION

Pensionärernas Riksorganisation (PRO) blev grundlagt i 1941/1942. Organisationen blev støttet af Landsorganisationen og af Socialdemokratiet og blev blandt andet oprettet for at forhindre de svenske pensionister i at samles i det yderligtgående SPF. PRO voksede meget hurtigt og var allerede efter nogle år mange gange større end SPF. Fra fagforeningerne kunne PRO hente ledere, som var dygtige til at hverve medlemmer og organisere foreninger. En sådan tradition savnede man i SPF. Relationen mellem PRO og de socialdemokratiske regeringer, som havde magten i Sverige frem til 1976, var præget af nær kontakt. PRO's medlems-tilgang gik i stå i slutningen af 1970'erne. I dag har organisationen 380.000 medlemmer.

FATTIGFORSORG ELLER »FOLKHEM«

I lang tid optrådte SPF som opposition til, og PRO som støtte for, Socialdemokratiet og partiets vision om, at samfundet i forhold til de ældre skulle være et rummeligt »folkhem«, *idealforestillingen om et frit og ligegyrdigt velfærdssamfund*. Organisationernes beskrivelse af ældre mennesker afspejlede vidt forskellige ideologiske perspektiver på samfundets udvikling.

Frem til midten af 1950'erne beskrev SPF samfundet som uretfærdigt og de ældre som værdigt trængende, men i en ynkelig situation. Samtidens ældre havde tidligere opbygget landets velfærd og ført Socialdemokratiet til magten. Løftet om en tryk alderdom, som partiet havde givet dem, var blevet svigtet. Derfor var pensionisterne tvunget til at søge hjælp fra fattigforsørgelsen.

SPF's ledere ironiserede over Socialdemokratiets beskrivelse af velfærdsudviklingen. Det såkaldte »folkhemmet« var ikke andet end en facade, som skjulte uretfærdigheder og elendighed. Den kritiske pensionistorganisationens opgave var derfor at udstille de ældres elendighed og stille deres værdighed i kontrast til den uværdige behandling, samfundet gav dem. Hertil passede beskrivelser af de ældre som *svage, syge og nedslidte* af hårdt arbejde. SPS's perspektiv kunne ik-

Håkan Jönson
Socialhøjskolen
S-221 00 Lund
Sverige
Hakan.Jonson@soch.lu.se

»Ældre opfattedes som værdigt trængende, men samfundets indstilling som uværdig...«

ke samtidig rumme en fremstilling af glade og lykkelige pensionister. Organisationen vægrede sig således gennem 1940erne mod at beskæftige sig med »hyggelige sammenkomster« og anklagede PRO for at være en »underholdningsorganisation«, som forhindrede politisk kamp.

FRIHED OG VELFÆRD

PRO's fremstilling af de ældre var indtil midten af 1970erne præget af *velfærdsoptimisme*. I lighed med SPF krævede man en *folkepensionsreform*, som kunne frigøre de ældre fra fattigforsørgelsen. Samtidig udtrykte organisationens ledere stolthed over den opbyggede velfærd og en overbevisning om, at Sverige var i gang med at udvikle sig til et »folkhem« for alle medborgere.

Allerede i 1940erne konstaterede man, at målet for denne udvikling var fastlagt af statsmagten, men at krigstiden og de borgerlige partiers modstand lagde hindringer i vejen for velfærdsreformernes gennemførelse. PRO's »folkhems«-perspektiv havde udgangspunkt i fattigdommen og den samfundsmæssige uretfærdighed ved århundredskiftet. Tankegangen understregede den socialdemokratiske arbejderbevægelses fremgangsrige kamp for *medborgerlig frihed og velfærd*.

Hertil passede beskrivelser af glade og aktive pensionister fint, idet man sammenstillede den *nuværende* velfærd med *tidligere tiders* elendighed – og det *fremtidige* samfunds ligestilling af borgerne. Med idéen om et *samfundsfællesskab* blev forbedringer

af andre gruppers velfærd et bevis for, at samfundet udviklede sig mod større værdighed til svage grupper. SPF så således på udviklingen, at de værdigt trængende pensionister blev forfordelt til fordel for mindre værdigt trængende grupper.

Riksdagen besluttede i 1946 at indføre *almindelig folkepension*. Reformen trådte i kraft 1948. Folkepensionen blev indeksreguleret i 1951 og derefter forhøjet etapevis. Dette styrkede »folkhems«-perspektivets troværdighed.

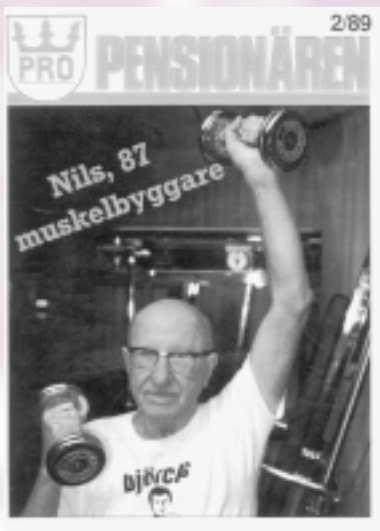
ALDERDOMMEN SOM PROBLEM FOR VELFÆRDSSTATEN

I Sverige fik alderdommen status som et velfærdsstatsligt problem omkring 1950. Tidligere havde aldringen først og fremmest været et af *fattigdommens* mange problemer.

I 1949 indledte den kendte proletarforfatter *Ivar Lo-Johansson* en kampagne *mod de svenske alderdomshjem*.²⁻³ I en serie opsigtsvækkende radioreportager påviste Lo-Johansson omfattende svigt i den svenske ældreomsorg. Ældre mennesker, som boede dårligt, blev tvunget på alderdomshjem med manglende beskæftigelse, formynderi og fattiggårdsmentalitet. Ægtepar blev adskilt, der blev ikke skelnet mellem raske og syge, og hjemmene var på mange måder opsamlingssteder for alle mulige omsorgstrængende individer.

Reportagen blev fulgt op af artikler i tidskrifter og to bøger, som blev udgivet i 1949 og 1952. Den skandaledebat, som indledtes, styrkede i begyndelsen SPF's perspektiv. Den viste, at fattigvæsenet regerede bag alderdomshjemmets velpudsede facade. SPF's repræsentanter så også ligheder mellem den modstand, som mødte Lo-Johansson, og deres eget forbunds vanskeligheder med at komme frem med sit budskab.

Resultatet af debatten blev en omlægning af svensk ældreomsorg og ældrepolitik. *Længst mulig i eget hjem*-ideologien slog igennem. Staten satte sig på at bygge boliger til ældre, hjemmesygepleje og hjemmehjælp blev udviklet. Der blev bygget geriatriske klinikker. Man blev opmærksom på behovet for aktivitet både for ældre på institution og i hjemmet. En statslig komité afleverede i 1956 en betænkning, som på det nærmeste var et plagiat af Lo-Johanssons krav fra 1949. Denne udvikling styrkede »folkhems«-perspektivet, mens oppositions-per-

»Ældres aktiviteter blev defineret inden for ældreomsorgen, knyttet til spørgsmål om sundhed og sygdom...«

spektivet slet ikke kunne forklare den samfundsmæssige velvilje og interesse for de ældres problem.

Lo-Johansson, der ved indledning af kampagnen samarbejdede med SPF, valgtes i 1954 til æresmedlem i PRO.

FORANDRET ÆLDREBILLEDE

Da det radikale perspektiv forsvandt, forandredes også billedet af de ældre. Inden for det radikale perspektiv var retorikken om de ældres svaghed, nedslidning, underlegenhed og inkompetence et værktøj, som viste, at de ældre var *verdigt trængende*, men at samfundets indstilling var uværdig. Uden dette fokus på et uretfærdigt samfundssystem, blev beskrivelserne af de elendige forhold knyttet til selve alderdommen og til den indsats, som skulle ydes de ældre som samfundsproblem. Elendigheden kom til at fremstå som en effekt af aldringen og af de ældres voksende andel af befolkningen.

I begyndelsen af sin kampagne stillede Lo-Johansson samfundet over for et svært valg: at forvandle alderdommen til en positiv livsperiode, som indebar aktivering, eller at lade de gamle dø. I 1950erne fik dette valg et individuelt indhold. Den harme over samfundets nedværdigende syn på de ældre, som Lo-Johanssons debat havde vakt, forvandlede til en række spørgsmål om, hvorledes man kunne forholde sig til og tage sig af de ældre som gruppe inden for velfærdsstaten. Når man talte om »ældreproblemet«, mente man risikoen for, at pensionisterne skulle blive *passive, isolerede og syge*, og dermed nødvendigheden af at de blev holdt aktive gennem beskæftigelse på arbejdsmarkedet, via fritidsaktiviteter, fornøjelser og terapi.

Resultatet blev, at ældre menneskers aktiviteter blev defineret inden for *ældreomsorgen*, dvs. knyttet til spørgsmål om sundhed og sygdom. Ny gerontologisk forskning lå bag denne definition. Den passede ind i et tidstypisk håb om, at ældres arbejdskraft skulle modvirke manglen på arbejdskraft og medvirke til en fortsat udbygning af velfærden.

BEFRIELSE FRA DE FATTIGE

Hvordan kan det så være, at begge pensionistorganisationer gav deres støtte til en sådan *medikalisering af alderdommen* og *tilpasning til arbejdsmarkedets krav*? Svaret synes at være, at medikaliseringen af alderdommen

i 1950erne og 1960erne fremstod som en befrielse fra den usynlighed og sammenblanding med andre fattige, som prægede ældres situation, da hørte ind under fattigvæsenet.

Således blev spørgsmålet fremstillet af Lo-Johansson og af pensionistorganisationernes ledere. Statens indsats over for de ældre var et bevis på deres ligestilling og inklusion i velfærdsstaten. For pensionistorganisationernes ledere syntes denne proces, hvor de ældre blev udnævnt som omsorgstrængende gruppe, ikke at stå i modsætning til idéen om, at fremtidens pensionister gennem en øget vitalitet og forbedret økonomisk standard skulle kunne leve på lige fod med andre medborgere.

»FOLKHEM« ELLER ALDERISME

Der blev sat spørgsmålstegn ved »folkhems«-perspektivet i 1970erne. Uden for pensionistorganisationerne blev der allerede i slutningen af 1960erne formuleret et nyt perspektiv på de ældres situation i samfundet: Som en variant af den internationale interesse for de ældres udelukkelse fra samfundet, mente svenske forskere og debattører, at de gamle stadig blev behandlet som tyende, men at problemerne benægtedes og skjultes bag »folkhemets« facade. Atter blev der sat spørgsmålstegn ved samfundets ligeværdighed, medens de ældre blev beskrevet som en ynkelig gruppe, man burde hjælpe. Socialgerontologiske undersøgelser fra midten af 1970erne og frem viste, at offentligheden på en overdreven måde associerede alderdommen med sygdom, afhængighed og ensomhed.

Da Socialdemokratiet kom i opposition i 1976, forsvandt PRO's idylliserende beskrivelser af »folkhemets« fremskridt. I stedet fokuserede man på *manglerne* i de ældres levilkår. Samtidig anklagede politikere, massemedier og repræsentanter for arbejdsmarkedets parter pensionisterne for at være blevet en *økonomisk begunstiget gruppe*, som beklagede sig over ethvert forsøg på at sanere statsfinanserne. Samme anklager forekom internationalt.

For PRO og SPF bidrog kriseøkonomiens hårde kendsgerninger til, at et perspektiv om *alderisme* (ageism) blev troværdigt. Dette perspektiv har i 1980erne og 1990erne udviklet sig gennem beskrivelser af ældres udgrænsning fra samfundet og forslag om modforholdsregler.

FREM I LYSET PENSIONIST

Beskrivelser af aldersdiskrimination kulminerede i 1995, da SPF gennemførte kampagnen »Frem i lyset pensionist!«. Organisationens ledere mente, at samfundet prægedes af ungdomskult og ældreforagt. Diskriminationen manifesterede sig blandt andet i besparelser på pensionen og prioriteringer inden for ældreomsorgen, eksklusion fra arbejdslivet, underrepræsentation af ældre i politiske foreninger og usynlighed i medierne. Både SPF og PRO protesterede mod, at de ældre blev fremstillet som vindere i den økonomiske krise og mente, at de i virkeligheden var tabere. En af kampagnens påstande var, at de ældre gennem deres skatter bidrog med mere til samfundet, end de bad om at få.

ÆLDRE SOM RESSOURCE

Forsøget på at modvirke ældres manglende integration i samfundet og det nedværdende afhængighedsbillede tog fra slutningen af 1970erne udgangspunkt i den type billeddannelse, som inden for socialgerontologien blev fremført af Kuypers & Bengtsson.⁴ »Vi må«, hedder det i pensionsorganisationernes tidsskrifter *»Lære at se de ældre som ressource i samfundet, uanset om de arbejder eller ej«*.

Under dette motto blev der lanceret et helt batteri af aktiviteter, hvor ældre mennesker hjalp børn på daginstitutioner og i skolen, vedligeholdte frilandsmuseer, videregav avanceret industri-know how til udviklingslande, besøgte andre ældre på institutioner, etc. Der var tale om meget påskønnede gøremål, der samtidig afspejlede spændingsfeltet ældre til nytte eller belastning.

I den udstrækning ældre fungerede som ressource, havde de en nytteværdi for samfundet og skabte indhold og mening i deres egen tilværelse. På denne måde kunne de udskyde deres egen afhængighed. I en debat om den svenske omsorgskrise, som fandt sted i begyndelsen af 1990erne, satte debattørerne erhvervsarbejde og frivilligt, socialt arbejde over for unyttigt fritidsforbrug. Havde arbejdsduelige pensionister ret til at svigte deres plejekrævende kammerater?

NYTTE ELLER BELASTNING

Gennembruddet for nytte versus belastnings-temaet kan tolkes som en afsmitning fra organisationernes omgivelser. I grunden

»Temaet nytte versus belastning har øget pensionistorganisationernes egen legitimitet...«

handler det om, at vort samfund har en tendens til at vurdere *alle mennesker og kategorier* med udgangspunkt i, hvorvidt de er til nytte eller belastning i samfundet.

Pensionistorganisationerne vandt respekt og indflydelse, da de tilpassede deres spørgsmål til de emner, som blev båret frem inden for stat og videnskab. Samtidig viser min gennemgang, at organisationerne ofte har budt belastnings- og nyttebeskrivelserne velkommen.

Medikaliseringen af ældres hverdagsliv er blevet formuleret som et oprør mod den tidligere manglende interesse for ældres sundhedsproblemer, mod idéen om, at man må acceptere alderdomssvækkelse og mod forestillinger om, at ældre er uduelige.

Temaet nytte versus belastning har også øget pensionistorganisationernes egen legitimitet. Med den motivering, at ældres fritidsaktiviteter havde en forebyggende sundhedsværdi, krævede og fik PRO i midten af 1960'erne økonomisk støtte til deres virksomhed. I 1980'erne og 1990'erne hævdede repræsentanter for PRO og SPF, at alle organisationernes aktiviteter var en form for forebyggende sundhedsarbejde. Med nytte versus belastnings-begreberne har organisationerne kunnet legitimere populære aktiviteter som rejser, dans og hyggelige sammenkomster og givet sig selv i opdrag at forbedre medlemmernes livskvalitet. Uden denne indstilling kunne organisationernes populære aktiviteter drages i tvivl og komme i et modsætningsforhold til den politiske kamp.

VÆRDIGT TRÆNGENDE VETERANER

Med beskrivelsen af ældre som en samfundsøkonomisk belastning har organisationerne været med til at underminere idéen om pensionisternes velfortjente ret til, uafhængigt af statsfinanser og eget helbred, at gøre hvad de vil i alderdommen. Burde de ikke i stedet for understrege, at de ældre er værdigt trængende veteraner, som har opbygget velfærden? Så ville skrøbelighed ikke fremstå som en belastning for gruppens image.

Men denne strategi er også problematisk. Selv om medborgere i almindelighed bærer på forestillinger om, at ældre menneskers velfærd skal betragtes om en slags samfundsmæssig tilbagebetaling, så risikerer formuleringen af krav om ældre som værdigt trængende at fremstå som usympatisk. Den

fremmer identificeringen af »ikke-værdigt trængende« grupper.

I 1940'erne stillede de radikale SPF perspektivet »værdigt trængende« over for samfundets »parasitter«. I 1980'erne og 1990'erne har svenske pensionistpartier stillet udgifter til ældreomsorgen over for udgifter til flygtninge og kriminalforsorg. Det er måske ingen tilfældighed, at de svenske pensionistorganisationer er store, og accepterede som politiske aktører, mens pensionistpartierne i lighed med det yderligtgående SPF i 1940'erne, er små og politisk marginaliserede. ■

Oversat af Doris Dalgaard og red.

LITTERATUR

- 1 Jönson, Håkan. Det moderna åldrandet. Pensionärorganisationernas bilder av äldre 1941–1995. Lund: Scocialhögskolan, Lunds universitet 2001.
- 2 Lo-Johansson, Ivar. *Ålderdom*. Stockholm: KF:s Bokförlag 1949.
- 3 Lo-Johansson, Ivar. *Ålderdoms-Sverige: En stridskrift av Ivar Lo-Johansson*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag 1952.
- 4 Kuypers, Joseph A & Bengtson, Vern L. Social Breakdown and Competence. A Model af Normal Aging. *Human Development* 1973: Vol. 16, s. 181–221.

